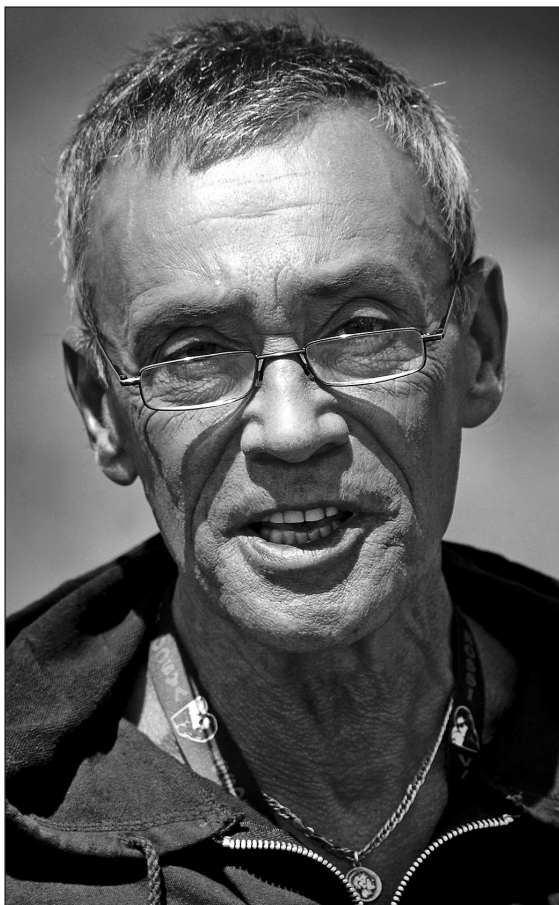

**Stat rosa pristina nomine
nomina nuda tenemus**

Андрій Олегович Добролюбський
(1949–2023)

Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Кафедра історії України

АО:
Nomina nuda tenemus

Меморіальні читання
А. О. Добролюбського

Одеса
2024

УДК 94(100)(477); 902/904(092)(084)

М49

Видання рекомендовано Вченою радою ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».
Протокол №17 від 27 червня 2024 р.

Редколегія:

Головний редактор О. Б. Головка

Ю. А. Добролюбська

О. П. Сєкерська

А. В. Красножон

М 49

АО: Nomina nuda tenemus. Меморіальні читання А. О. Добролюбського. Добірка наукових статей / Колектив авторів за ред. О. Б. Головка; Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, 2024. – Одеса: Бондаренко М. О., 2024. – 208 с. : іл.

ISBN 978-617-8327-84-2

УДК 94(100)(477); 902/904(092)(084)

Макет та дизайн обкладинки:

Д. А. Топал

ISBN 978-617-8327-84-2

© Автори текстів, 2024

© ПНПУ, 2024

Зміст

Андрій Красножон
NOMINA NUDA TENEMUS
(Ми володіємо простими іменами):
пам'яті Андрія Добролюбського
9

Фотоальбом
15

Історія та теорія археології

Євген Борінштейн
МЕНТАЛІТЕТ ОДЕСИТА: ТВОРЧА СКЛАДОВА
АНДРІЯ ДОБРОЛЮБСЬКОГО
27

Юлія Добролюбська
АРХІВНИЙ ФОНД РОДИНИ ДОБРОЛЮБСЬКИХ
32

Андрій Красножон
ПЕРСПЕКТИВИ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
НА ПРИМОРСЬКОМУ БУЛЬВАРІ В ОДЕСІ
36

Валерій Левченко
ПІДГОТОВКА ТА АТЕСТАЦІЯ КАДРІВ ВИЩОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ
З АРХЕОЛОГІЇ В ОДЕСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ ІСТОРИКО-
АРХЕОЛОГІЧНОМУ МУЗЕЇ
(друга половина 1920-х – початок 1930-х рр.)
43

Ірина Немченко
ПОВСТАННЯ ЧИ РЕВОЛЮЦІЯ:
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АРСЕНАЛ ОЛДЖЕРНОНА СІДНЯ
51

Світлана Паламарчук
КУЛЬТУРНИЙ ВСЕСВІТ АНДРІЯ ДОБРОЛЮБСЬКОГО
55

Павло Тоцький
КАРДИНАЛ РІШЕЛЬЄ І ГАЛЛІКАНІСТСЬКА КОНЦЕПЦІЯ
УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВОЮ
63

**Археологія та історія доби каменю –
раннього залізного віку**

Наталія Бурдо
ДОМЕСТИКАЦІЯ КОНЯ. ДЕ, КОЛИ, ХТО І НАВИЩО?
72

Оксана Вар'ян
В ПОШУКАХ ІДЕАЛУ: ВЗІРЦЕВИЙ ГРОМАДЯНИН У КОЛЕКТИВНИХ
УЯВЛЕННЯХ АФІНЯН КЛАСИЧНОГО ПЕРІОДУ
78

Михайло Відейко
¹⁴C ДАТИ ТА АБСОЛЮТНА ХРОНОЛОГІЯ КУКУТЕНІ-ТРИПІЛЛЯ:
ЩО І ЯК НАСПРАВДІ МИ ДАТУЄМО?
85

Світлана Іванова
НАРОДЖЕННЯ КУРГАНУ: ПРО ПОЧАТОК НОВОЇ ПОХОВАЛЬНОЇ
ТРАДИЦІЇ АЗОВО-ЧОРНОМОРСЬКИХ СТЕПІВ
91

Олег Савельєв
ДО ПРОБЛЕМИ ФІНАЛЬНОГО ЕТАПУ ІСТОРІЇ ТІРИ
100

Валерій Топчий
КСЕНОФОНТ АФІНСЬКИЙ: СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ
Й ПОЧАТОК ВІЙСЬКОВОЇ КАР'ЄРИ
109

Генадій Тощев, Світлана Андрух
ДОСЛІДЖЕННЯ МАМАЙ-ГОРИ

113

Юрій Чернієнко
ДЕЯКІ РОЗДУМИ ЩОДО ПРЕІСТОРИЧНИХ ЖИТЕЛ
ЗЕМЛЯНКОВОГО ТИПУ

119

Анастасія Ягупова, Олена Секерська, Сергій Маєвський
ВИПАДКОВА ЗНАХІДКА ТЕРАКОТ
НА НІКОНІЙСЬКОМУ ГОРОДИЩІ

128

**Археологія та історія Середньовіччя
та Нового часу**

Serghei Agulnikov
THE NOGAI BURIAL MOUNDS IN SOUTHWEST BUDZAK

134

Ігор Бруяко
ГОРОДИЩЕ КАРТАЛ В ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА РАННЬОГО
НОВОГО ЧАСУ (ЗА АРХЕОЛОГІЧНИМИ МАТЕРІАЛАМИ)

141

Олександр Головко
КОНФЕДЕРАЦІЯ «ЧОРНИХ КЛОБУКІВ» НА ПІВДЕННОМУ КОРДОНІ
РУСІ (КІНЕЦЬ XI – ПЕРША ТРЕТИНА XIII СТ.).

147

Наталія Діанова
ЄВРЕЙСЬКИЙ ФАКТОР В ІСТОРІЇ ОДЕСИ XIX СТ.

153

Віктор Савченко
ДО ПИТАННЯ КЕЛЬТСЬКОЇ «ПРИСУТНОСТІ» В УКРАЇНІ

158

Секерська Олена
КОНІ ІЗ ПОЛОВЕЦЬКИХ ПОХОВАНЬ БІЛЯ С. ВИНОГРАДНЕ
ТОКМАЦЬКОГО РАЙОНУ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

164

Олександр Смирнов, Леонід Смирнов, Денис Бондаренко
ЩЕ РАЗ ПРО КОЛЕКТИВНЕ СЕРЕДНЬОВІЧНЕ ПОХОВАННЯ
НА О. БЕРЕЗАНЬ

169

Вадим Чепіженко
ТРАГІЧНА ІСТОРІЯ ЕЛІС НОРФОЛКСЬКОЇ,
АБО ЯК БЕЗКАРНО ВБИТИ ОНУКУ КОРОЛЯ?

174

Додаток

Хронологічний покажчик друкованих праць
доктора історичних наук,
професора Андрія Олеговича Добролюбського
Укладач – Ю. А. Добролюбська

183

ДЕЯКІ РОЗДУМИ ЩОДО ПРЕІСТОРИЧНИХ ЖИТЕЛ ЗЕМЛЯНКОВОГО ТИПУ

Юрій Чернієнко

науковий співробітник
Одеський археологічний музей НАН
України, м. Одеса

Анотація. Переважаюче на поселеннях білозерської культури будівництво напівземлянок та землянок без застосування каменю при характерному для попередньої сабатинівської культури кам'яному домобудівництві, багаторазовому зменшенні кількості поселень у білозерський період та майже повному зникненні останніх в степах у пізніший час в літературі зазвичай пояснювалося головним чином поступовим переходом населення від осілості до кочового скотарства і лише іноді пов'язувалося також з етнокультурними традиціями. Але житла землянкового типу інших археологічних культур зазвичай не пов'язуються з рухомим скотарством. Є підстави вважати певні житла землянкового типу білозерської та інших культур довгочасними. Тут обґрунтовується думка про необхідність шукати пояснення будівництва без застосування каменю землянкових жител білозерської та багатьох інших культур головним чином в області етнокультурних традицій.

Ключові слова: житла землянкового типу; етнокультурні традиції; білозерська культура.

Abstract. The practice of building stoneless pithouses and sodhouses that prevails in the settlements of the Bilozersk culture, taking into account stone house building practice that is characteristic for the preceding Sabatynivka culture, manyfold decreasing numbers of the settlements in the Bilozersk period and their almost complete disappearance in the steppes in the later period, was usually explained in literature mainly by transition of the population from the settledness to the nomad animal husbandry and only sometimes was also associated with the ethno-cultural traditions. But the pithouse type dwellings of other archaeological cultures aren't usually associated with mobile animal husbandry. There are reasons to consider the particular pithouse type dwellings of the Bilozersk and other cultures to be lasting. Here it is justified that one should look for the explanations of stoneless pithouse type dwellings building practice of the Bilozersk and many other cultures mainly in the area of ethno-cultural traditions.

Key words: pithouse type dwellings; ethno-cultural traditions; Bilozersk culture.

Зміна переважаючого типу жител з кам'яного домобудівництва на поселеннях сабатинівської культури на напівземлянки (землянки), збудовані без застосування кам'яних кладок, білозерської культури та взагалі деградація будівельної справи при багаторазовому зменшенні у порівнянні із попереднім сабатинівським періодом числа поселень білозерської культури, за площею в цілому менших за сабатинівські, та майже повній відсутності в степовому Причорномор'ї побутових пам'яток пізнішого часу (IX–VII ст. до н.е.) в літературі традиційно пов'язувалися нерідко з перехідним (від осілого землеробсько-скотарського ладу до кочового скотарства) характером білозерської економіки [див., напр.: 1, с. 9–13, 23, 25, 27; 2, с. 30, 33–48, 146–153, 155–157; 3, с. 15, 17; 4; 5; 6, с. 318–319, 331–332]. Лише в деяких працях в якості факторів згаданої зміни (нерідко разом із вищевказаним) називали просування на схід фракійських племен [7, с. 63–64], надзвичайну близькість білозерського населення останнім за рівнем господарської організації, соціальною культурою та етнокультурними традиціями, продовження традицій зрубної культури [8, с. 125; 9], значний вплив культури Ноа на формування білозерських пам'яток [див., напр.: 10, с. 17, 21–34, 106, 107, 109, 117, 118, 126–127, 131, 138–141; 11, с. 117–119, 128], впливи з боку населення богуславсько-білозерської культури [12, с. 224]. Ситуація з білозерськими поселеннями дійсно виглядає як занепад, примітивізація домобудівництва [див., напр.: 13]. Але чи слід саме широке розповсюдження землянкового типу жител в білозерській культурі головним чином пояснювати поступовим переходом до рухомого скотарства? Тим більш, що збереження в тій чи іншій мірі у її носіїв осілого землеробсько-скотарського господарства зазвичай не заперечувалося (хай навіть при ознаках кризи останнього) [див., напр.: 14, с. 331–332; 15, с. 155; 16, с. 190; 17, с. 286]. Так, за небезпідставними, на мою думку, поглядами К. П. Бунятян, в білозерський час мав місце міжобщинний розподіл праці, «коли одні общини продовжували традиційне для степової смуги господарство, поєднуючи скотарство й хліборобство, а, відтак, рухливість та осілість, інші ж... переходять до кочового. Поступово до цього залучається усе населення, і на рубежі доби бронзи – раннього заліза степ стає кочовим» [18, с. 102]. На думку В. В. Отроценка, наявність в білозерський час великих незаселених територій та одночасно – поселень в інших зонах дозволяє припускати відгінно-стійлово-вигінний тип скотарства, що вимагає сезонної рухливості частини населення [див., напр.: 19, с. 127]. Втім, незважаючи на невелику репрезентативність вибірок фауністичного матеріалу з білозерських пам'яток Південного Заходу України, на відміну від таких сабатинівського часу, заслуговує на увагу і думка О. П. Секерської про те, що наявні осте-

ологічні матеріали дещо не вписуються в концепцію переорієнтування скотарства в білозерський період на розведення тварин, пристосованих до великих перегонів, – спостерігається лише доволі слабка тенденція до збільшення у стаді долі коней та зменшення – дрібної рогатої худоби, але продовжує переважати велика рогата худоба та зустрічатися свиня [20, с. 58; 21, с. 262, 263; 22, с. 719]. Особливість стада в зоні Олешківських пісків [див., напр.: 23, с. 127] зі зрозумілих природничих причин очікувана. Загалом-то, за даними В. О. Дергачова, в археологічних культурах східної зони півдня Східної Європи велика рогата худоба переважала в стаді на протязі усієї епохи бронзи [24, с. 64, табл. 1]. Е. С. Шарафутдінова навіть намагалася обґрунтувати, що в Північному Причорномор'ї кочове скотарство виникнути не могло, а розповсюдилося там з приходом кочовиків [25, с. 75].

Незалежно від розуміння всіх деталей, щодо стверджень про тонкі культурні шари та іноді навіть відсутність останніх на білозерських поселеннях (отже, нібито недовгочасних) [див., напр.: 26, с. 318, 332], зазначимо, що, наприклад, заповнення об'єктів №9 та 10 (напівземлянок білозерської культури без кам'яних конструкцій) поселення Струмок III були насиченими фауністичними залишками та керамікою. Щодо схожих, мабуть, ситуацій з комплексами епохи бронзи лісостепу С. С. Березанська та В. В. Отрощенко написали: «У таких землянках жили довго...» [27, с. 438, 440]. Не кажучи вже про довгочасне укріплене білозерське поселення Дикий Сад як з кам'яним домобудівництвом (але у т.ч. заглибленими приміщеннями, не всі стіни яких були з каменю), так і зі спорудами землянкового типу [див., напр.: 28]. А якщо за межами землянок знахідок мало, то це, на мій погляд, узгоджується з концепцією обряду залишення житла, реконструйованого Я. П. Гершковичем на деяких прикладах з пам'яток бронзового віку: на останнє зрїбали навколишню землю разом із сміттям (якщо на значно заглиблене, то все це рано чи пізно опинялося в котловані) [див., напр.: 29, с. 106, 107, 109].

До того ж, чи пояснюють ведення рухомого скотарства наявність жител землянкового типу на поселеннях інших археологічних культур, принаймні, преісторичних? Іноді – так [див., напр.: 30, с. 231–239], хоча це викликає деякі запитання. Але, наприклад, Є. М. Сава вважає довгочасними поселення культур Сабатинівка та особливо Ноуа із заглибленими приміщеннями (як відомо, населення останньої майже не застосовувало камінь для будівництва жител. – Ю. Ч.) та виразними культурними шарами, а каміння сабатинівських будівель (попри традиційні підходи) – залишками укріпленя країв будиночків чабанів, шатрів або куренів в сезонних таборах [31, с. 20, 34–36; 32, с. 452–456, 470–471; див. також: 33, с. 246, 248; 34, с. 248]. Я

не погодився з таким ставленням до кам'яного домобудівництва сабатинівської культури [35, с. 245], але інша справа – землянковий тип жител. До речі, враховуючи, що абсолютна більшість сабатинівських приміщень останнього відома на західній та східній периферіях ареалу відповідної культури, здається логічним пояснити це впливами відповідно культури Ноа [див., напр.: 36, с. 484] та зрубної спільності [37, с. 116]. Не пов'язується з рухомим скотарством також наявність напівземлянок без кам'яних конструкцій на поселеннях Болградського варіанту культури Гумельниця, – враховуючи відносно суттєву долю в стаді свиней [див., напр.: 38, с. 14–20, 22–31, 92, 94–97, 102, 122, 123, 128, 136; с. 125, рис. 53; 39, с. 90–93, 107; 40, с. 63–68, 70, 71, 73; порівн., напр.: 41, с. 715–717], це не дивно, не кажучи вже про трипільські землянки (напівземлянки). Приклади можна продовжувати. То ж чи можуть подібні житла бувати надійними маркерами рухомого скотарства? І чи не на поселеннях здебільшого з такими помешканнями мала жити осіла частина носіїв білозерської культури?

Причини тих чи інших відмінностей будь-якої археологічної культури від попередньої, навіть спорідненої, можуть бути різними. Так, добре відомо про впливи фракійців на білозерську культуру. Розділяю я і концепцію участі культури Ноа у формуванні білозерської [42, с. 87]. Саме в цих контекстах В. П. Ванчугов згадував про житла землянкового типу на поселеннях раннього фракійського гальштату та культури Ноа [див., напр.: 43, с. 126–127, 131, 138].

Здається, погляди на впливи фракійців на білозерську культуру, зокрема, на домобудівництво, підтверджуються новими дослідженнями географічно найближчої до її ареалу синхронної фракійської пам'ятки – горизонту раннього фракійського гальштату (за традиційною термінологією) Картал II поселення у с. Орлівка на Нижньому Дунаї (з напівземлянками без кам'яних конструкцій [див., напр.: 44, с. 249], і при цьому теж ніхто не ставить питання про рухоме скотарство або перехід до останнього). На думку І. В. Бруяка, у відповідний період поселення було місцем активного діалогу між культурами «прокресленого гальштату» та білозерською [45, с. 246, 249, 259; рис. 3/В]. Так, орнаменти (західних традицій) деяких посудин горизонту Картал II мають аналогії на посуді білозерської культури [див., напр.: 46, с. 254, 265, 287; с. 252, рис. 2, 3; с. 253, рис. 3, 11; с. 255, рис. 4, 1, 2, 4; с. 264, рис. 10, III; с. 288, рис. 20; 47, с. 8, 24; с. 18, рис. 2, 1; с. 36, табл. 2/А], у т.ч. з поселення Струмок III, яке географічно тяжіє теж до Нижнього Подунав'я.

Збільшення в добу фінальної бронзи долі напівземлянок, споруджених без застосування каменю, на сході ареалу білозерської культури [див.,

напр.: 48, с. 42] може бути, зокрема, результатом впливів з боку населення богуславсько-білозерської культури (частково синхронної білозерській, але сформованої дещо раніше, що В. А. Ромашко, зокрема, відобразив у таблиці [49, с. 390]). На думку цього дослідника, результатом останніх навіть було розповсюдження схожих жител на поселеннях білозерської культури Північно-Західного Причорномор'я [50, с. 224]. Заглиблені приміщення без кам'яних конструкцій характерні для лісостепового варіанту богуславсько-білозерської культури (ББК), але декілька відомі і на поселеннях степового [51, с. 61–70 та наст.]. Подібні будівлі В. А. Ромашко вважав такими, що представляють центральноевразійський суперландшафт домових форм, на відміну від будинків з кам'яними конструкціями, що представляють індо-передньоазійський суперландшафт домових форм, а в цілому домобудівництво ББК пов'язував з успадкуванням зрубних традицій, як і притаманну їй рухливість скотарства, тоді як з меншою або більшою рухливістю останнього у того чи іншого населення – особливості остеологічних та в певній мірі палеоботанічних матеріалів, зміни кількості (у т.ч. зникнення) та тривалості існування поселень у різних ландшафтних районах [52, с. 80–83, 127–128, 130, 216–217, 237, 239, 249, 252], але не типи жител. Є думки про богуславсько-білозерські впливи на орнаmentaцію кераміки та поховальний обряд білозерської культури [див., напр.: 53, с. 163, 224, 225]. Щоправда, населення останньої могло успадкувати у своїх пращурів – носіїв сабатинівської культури – східне орієнтування покійних, нетипове для білозерської культури (поховальний обряд змінився не миттєво при переході від однієї культури до іншої) [див., напр.: 54, с. 87, прим. 194; 55, с. 177–181], але характерне також для бережнівсько-маївської зрубної культури. До того ж, згаданих впливів, зокрема, стосуються припущення В. А. Ромашка щодо поселення Грибівка-4, які я не розділяю [56, с. 212–214].

Отже, на мій погляд, пояснення будівництва без застосування каменю землянок та напівземлянок багатьох археологічних культур, у т.ч. білозерської, головним чином слід шукати в області етнокультурних традицій. Проте, гадаю, розглянуті впливи на домобудівництво першої виявилися економічно «своєчасними» та «доречними». Адже для кризового періоду кам'яне домобудівництво було не настільки актуальним, хоча більш чи менш обмежено зберігалось і в білозерській культурі як спадщина сабатинівських традицій [див., напр.: 57]. Номадизм як військово-економічне явище був привнесений у Північне Причорномор'я на початку залізного віку (як вважає шерєга дослідників), але, на мій погляд, на підготовлений ґрунт.

Список використаних джерел

1. Черняков И. Т. Племена Северо-Западного Причерноморья в позднем бронзовом веке /2-я половина II тыс. до н.э./ Автореф. дис ... канд. ист. наук. Киев, 1975. 29 с.
2. Черняков И. Т. Северо-Западное Причерноморье во второй половине II тысячелетия до н.э. Киев: Наук. думка, 1985. 172 с.
3. Ванчугов В. П. Заключительный период бронзового века в Северо-Западном Причерноморье (белозерская культура). Автореф. дис ... канд. ист. наук. Киев, 1987. 19 с.
4. Черниенко Ю. А. Строительное дело населения белозерской и сабастиновской культур Днестро-Пруто-Дунайского междуречья. Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья (V тыс. до н.э. – V в. н.э.). Мат. междунар. конф. Киев, 1991. С. 130–131.
5. Бунятян К. П. Генеза кочового скотоводства у Північному Надчорномор'ї. Магістеріум. 2001. Вип. 6. С. 101–105.
6. Ванчугов В. П. Белозерская культура. Древние культуры Северо-Западного Причерноморья. Одесса: СМІЛ, 2013. С. 316–342.
7. Рафалович И. А., Черняков И. Т. Комратское поселение эпохи поздней бронзы. Археологические памятники Северо-Западного Причерноморья: Сб. науч. тр. Киев: Наук. думка, 1982. С. 53–66.
8. Культуры эпохи бронзы на территории Украины: монография / Березанская С.С. и др. Киев: Наук. думка, 1986. 167 с.
9. Черниенко Ю. А. Строительное дело населения белозерской культуры: традиции и инновации. Древности причерноморских степей: Сб. науч. статей. Киев: Наук. думка, 1993. С. 40–45.
10. Ванчугов В. П. Белозерские памятники в Северо-Западном Причерноморье. Киев: Наук. думка, 1990. 168 с.
11. Ванчугов В. П. Памятники tudоровского типа в Северо-Западном Причерноморье. (К вопросу о белозерской культуре). Межплеменные связи эпохи бронзы на территории Украины. Киев: Наук. думка, 1987. С. 114–131.
12. Ромашко В. А. Заключительный этап позднего бронзового века Левобережной Украины (по материалам богуславско-белозерской культуры): монография. Киев: КНТ, 2013. 590 с.
13. Черниенко Ю. А. Строительное дело населения белозерской культуры: традиции и инновации. Древности причерноморских степей: Сб. науч. статей. Киев: Наук. думка, 1993. С. 40–45.
14. Ванчугов В. П. Белозерская культура. Древние культуры Северо-Западного Причерноморья. Одесса: СМІЛ, 2013. С. 316–342.
15. Черняков И. Т. Северо-Западное Причерноморье во второй половине II тысячелетия до н.э. Киев: Наук. думка, 1985. 172 с.
16. Отрощенко В. В. Проблеми періодизації культур середньої та пізньої бронзи півдня Східної Європи (культурно-стратиграфічні зіставлення). Київ: Інститут археології НАН України, 2001. 288 с.

17. Федоров Г. Б. Работа Прутско-Днестровской экспедиции. Археологические открытия 1967 года. Москва: Наука, 1968. С. 286–287.
18. Бунятян К. П. Генеза кочового скотарства у Північному Надчорномор'ї. Магістеріум. 2001. Вип. 6. С. 101–105.
19. Отрощенко В. В. К вопросу о хозяйстве племен белозерской культуры. Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья. С. 127–128.
20. Секерская Е. П. Вариабельность скотоводства в эпоху поздней бронзы на территории Украины. Проблемы хронологии культур энеолита – бронзового века Украины и юга Восточной Европы. Тез. докл. междунар. конф. Днепрпетровск: Изд-во ДГУ, 1994. С. 57–59.
21. Секерская Е. П. Скотоводческо-охотничья деятельность населения эпохи поздней бронзы на территории юга Украины. *Stratum plus*. 1999. №2. С. 256–264.
22. Секерская Е. П. Животноводство и охота древнего населения Северо-Западного Причерноморья. Древние культуры Северо-Западного Причерноморья. С. 714–726.
23. Отрощенко В. В. К вопросу о хозяйстве племен белозерской культуры. Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья. С. 127–128.
24. Дергачев В. Динамика развития домашнего стада неолита – бронзы юга Восточной Европы как возможный индикатор климатических изменений прошлого. *Revista Arheologică*. 2006. S. n. Vol. II. Nr. 1-2, P. 56–77.
25. Шарафутдинова Э. С. Памятники предскифского времени на Нижнем Дону (кобяковская культура). САИ, В1-11. Ленинград: Наука, 1980.
26. Ванчугов В. П. Белозерская культура. Древние культуры Северо-Западного Причерноморья. Одесса: СМІЛ, 2013. С. 316–342.
27. Березанська С. С., Отрощенко В. В. Поселення та житла. Давня історія України. Київ: Наук. думка, 1997. Т. 1. Ч. II. Р. II. Гл. 2. С. 423–440.
28. Горбенко К. Залишки будівельних споруд «цитаделі» городища Дикий Сад. Старожитності Лукомор'я. 2020. №1 (1), С. 5–44.
29. Гершкович Я. П. Феномен зольників белогрудовского типа. Российская археология. 2004. №4, С. 104–113.
30. Агульников С. Поселения эпохи поздней бронзы в Буджакской степи. *Revista Arheologică*. 2006. S. n. Vol. II. Nr. 1–2, P. 217–262.
31. Sava E. Interferențe cultural-cronologice în epoca bronzului târziu din spațiul Carpato-Nistrean (complexul cultural Noua-Sabatinovka). Autoreferat al tezei de doctor habilitat în științe istorice. Chișinău, 2003. 55 p.
32. Сава Е., Кайзер Э. Поселение с «зольниками» у села Одая-Мичурин, Республика Молдова. Археологические и естественнонаучные исследования. *Tyragetia*. XIX. Chișinău: «Bons Offices» SRL, 2011. 532 с.
33. Агульников С. Памятники эпохи поздней бронзы микрозоны Верхне-Пугаченского массива. *Revista Arheologică*. 2007. S. n. Vol. III. Nr. 1-2, P. 231–251.
34. Агульников С. Поселения эпохи поздней бронзы в Буджакской степи. *Revista Arheologică*. 2006. S. n. Vol. II. Nr. 1-2, P. 217–262.
35. Черниенко Ю. А. По поводу некоторых оценок демографической ситуации и жизненных укладов населения сабаатиновской культуры. Древности Восточной Европы,

Центральной Азии и Южной Сибири в контексте связей и взаимодействий в евразийском культурном пространстве (новые данные и концепции): Мат. Междунар. конф. Т. I. Санкт-Петербург: ИИМК РАН, Невская Типография, 2019. С. 244–247.

36. Черниенко Ю. А. Некоторые итоги и проблемы изучения строительного дела на сабатиновских поселениях Северо-Западного Причерноморья. *Stratum plus*. 2000. №2, С. 483–504.

37. Черниенко Ю. А. Поселение у с. Чикаловка и некоторые аспекты интерпретации домостроительства сабатиновской культуры пограничья Степи и Лесостепи. Охорона і дослідження пам'яток археології Полтавщини. Тези доп. Полтава: Полтава, 1990. С. 115–117.

38. Субботин Л. В. Памятники культуры Гумельница юго-запада Украины. Киев: Наук. думка, 1983. 140 с.

39. Субботин Л. В. Культура Гумельница: Болградский вариант. Древние культуры Северо-Западного Причерноморья. С. 85–114.

40. Дергачев В. Динамика развития домашнего стада неолита – бронзы юга Восточной Европы как возможный индикатор климатических изменений прошлого. *Revista Arheologică*. 2006. S. n. Vol. II. Nr. 1-2, P. 56–77.

41. Секерская Е. П. Животноводство и охота древнего населения Северо-Западного Причерноморья. Древние культуры Северо-Западного Причерноморья. С. 714–726.

42. Черниенко Ю. А. Сабатиновская культура в системе древностей бронзового века юга Восточной Европы. *Stratum plus*. 2014. №2, С. 15–112.

43. Ванчугов В. П. Белозерские памятники в Северо-Западном Причерноморье. Киев: Наук. думка, 1990. 168 с.

44. Бруяко И. В. Троя и культуры Нижнего Дуная. Некоторые параллели позднего бронзового века (керамика и орнаментальные стили). *Terra cognoscibilis: культурное пространство между Балканами и Великой Степью в эпоху камня – бронзы. Материалы по археологии Северного Причерноморья*. Вып. 11. Одесса: СМИЛ, 2010. С. 249–300.

45. Бруяко И. В. Феномен Картала: динамика смысла. Материалы по археологии Северного Причерноморья. Вып. 14. Одесса: Ирбис, 2019. С. 245–259.

46. Бруяко И. В. Троя и культуры Нижнего Дуная. Некоторые параллели позднего бронзового века (керамика и орнаментальные стили). *Terra cognoscibilis: культурное пространство между Балканами и Великой Степью в эпоху камня – бронзы. Материалы по археологии Северного Причерноморья*. Вып. 11. Одесса: СМИЛ, 2010. С. 249–300.

47. Бруяко И. В. Раскопки городища Картал в 2020–2021 гг. (краткая информация). – Бюллетень Нижнедунайской экспедиции Одесского археологического музея 2023. Измаил: Ирбис, 2023. 58 с.

48. Черниенко Ю. А. Строительное дело населения белозерской культуры: традиции и инновации. Древности причерноморских степей: Сб. науч. статей. Киев: Наук. думка, 1993. С. 40–45.

49. Ромашко В. А. Заключительный этап позднего бронзового века Левобережной Украины (по материалам богуславско-белозерской культуры): монография. Киев: КНТ, 2013. 590 с.

50. Ромашко В. А. Там само.
51. Ромашко В. А. Там само.
52. Ромашко В. А. Там само.
53. Ромашко В. А. Там само.
54. Черниенко Ю. А. Сабатиновская культура в системе древностей бронзового века юга Восточной Европы. *Stratum plus*. 2014. №2, С. 15–112.
55. Агульников С. М. Погребальные комплексы позднесабатиновского-раннебелозерского времени в Пруто-Днестровском междуречье. Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья (V тыс. до н.э. – V век н.э.). Тирасполь: Научно-исследовательская лаборатория «Археология» ПГУ им. Т.Г. Шевченко, 2002. С. 176–181.
56. Черниенко Ю. А. Некоторые впечатления о монографии В.А.Ромашко «Заключительный этап позднего бронзового века Левобережной Украины (по материалам богуславско-белозерской культуры)». *Археологія та етнологія півдня Східної Європи: [зб. наук. пр.]*. Дніпро: Ліра, 2016. С. 208–216.
57. Черниенко Ю. А. Строительное дело населения белозерской культуры: традиции и инновации. Древности причерноморских степей: Сб. науч. статей. Киев: Наук. думка, 1993. С. 40–45.

Наукове видання

**АО:
Nomina nuda tenemus**

Меморіальні читання
А. О. Добролюбського

Українською та англійською мовами

Підписано до друку 27.06.2024 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Гарнітура Alegreya
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 12,1. Наклад 100 прим.
Зам. № 1706/1

Надруковано з готового оригінал-макета у друкарні «Апрель»
ФОП Бондаренко М. О.
65045, м. Одеса, вул. В. Арнаутська, 60
Тел.: +38 (048) 703 11 86
info@aprel.od.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців ДК № 4684 від 13.02.2014